

INTRODUCERE

I

Câteva chei orientative pentru lectura Esteticii existențiale a lui Benjamin Fondane

Prin lucrarea *Estetica existențială a lui Benjamin Fondane* (Fundoianu) ne-am propus să facem cunoscută contribuția acestui autor la o estetică de tip filosofic. Deși opera sa a stârnit interes și este citită în spațiul european, ea nu este integrată și în filosofia românească. De aceea, în cercetarea noastră a trebuit să adoptăm o poziție valorizatoare și să răspundem la întrebarea: avem o filosofie și o estetică *semnificative*, pentru care merită să vorbim? Ar fi fost ridicol să argumentăm valoarea în cazul lui Platon sau al oricărui filosof consacrat, dar pentru un *poet* care s-a aventurat pe teritoriul filosofiei, chiar și prin estetică, tocmai faptul că nu este cunoscut e un dezavantaj, însă și unul dintre motivele pentru care am ales să îl studiem. Nu avem pretenția că am reușit să îi dăm valoarea precisă, nici maximă, dar cel puțin, prin problematizarea esteticii, așa cum am descoperit-o la Fondane, sperăm să atragem atenția asupra lucrărilor lui, considerând că propunerea lui, așa cum am înțeles-o, poate conta în estetica românească.

Dacă luăm în considerare că am avut la dispoziție un discurs pe linia existențială cu o retorică specifică ce îl poate face pe Fondane să fie ignorat ca estetician, sunt și mai puține șanse pentru a-l dovedi ca semnificativ. Și totuși, cercetările noastre asupra studiilor despre artă ale acestui autor, ne-au apropiat de o gândire care, dincolo de limitele inerente (individuale sau istorice), este actuală; soluțiile, deschiderile sale pot antrena o dinamizare a esteticii. Dintr-un anumit punct de vedere, tocmai pentru că iese din configurația obișnuită întâlnită la filosofii cu aceeași opțiune estetică asupra fenomenului artei. Primul indiciu care ne-a atras atenția este faptul că, la o lectură atentă, poate fi citit într-o cheie *metateoretică*: el realizează o *teorie (în sens larg) despre teoria artei*, dat fiind că pune sub semnul întrebării nu doar ideile despre artă anterioare lui ci și condiția esteticii înseși, cel puțin în *Fals tratat de estetică* – un studiu al lui Fondane de care ne ocupăm în mod special. Accentul pe limbajul specific esteticii nu este o preocupare unică desigur, dar particularitățile, *construcția* lui bazată pe ceea ce a numit *principiul contradicției*, sunt în orice caz, nu doar la nivel de „cantitate istorică” ci pot fi încă valorificate (deci au calitate).

Astfel, Fondane propune o alternativă la esteticile tradiționale. Particularitatea dominant subiectivă și retorică a scrierilor sale, în măsura în care se completează cu o gândire filosofică, a dus la identificarea unei estetici implicite, nesistematice, prezente și la alți scriitori (poeți sau prozatori). Dar ceea ce ne-a îndemnat să trecem dincolo de o cercetare doar istorică a fost ideea că *o perspectivă existențială* – așa cum este cea fondaniană – *poate determina o estetică valabilă*. Astfel, a fost nevoie să luăm în considerare criteriul valoric al esteticii lui Fondane, pentru că toate studiile sale sunt un efort de instituire și unele chiar aplicații concrete ale gândirii existențiale în artă. Urmând ultimele consecințe ale ideilor sale, am ajuns la ceea ce am numit *estetica existențială*, aceasta fiind atât contribuția noastră în lucrarea de față cât și termenul prin care considerăm că estetica fondaniană poate fi integrată în estetica generală (românească și europeană).

Intenția valorizatoare a diminuat inevitabil aspectul critic al cercetării, însă în mod cert, există un demers permanent în sensul distanțării, al delimitării și depășirii gândirii acestui autor. Prin urmare, metoda noastră o numim totuși *integrativă*, valabilă pentru oricare alt filosof despre care am discutat și față de care Fondane s-a aflat adesea într-un raport polemic. Însă polemicile lui nu sunt și ale noastre.

Din cele de mai sus se poate constata că tema esteticii lui Fondane este problematică în primul rând pentru că opera sa presupune reale dificultăți de receptare datorate chiar opțiunii existențiale – înrudită dar nu identică cu cea existențialistă – în genere una discutabilă în filosofie. Discursul retoric patetic, derutant, exagerat, specific orientării, a determinat puternice rezistențe în mediul cultural românesc iar prin iraționalismul atașat, această atitudine existențială este considerată cel puțin inconsistentă teoretic. Există desigur filosofi existențialiști consacrați, precum M. Heidegger, A. Camus, J. P. Sartre; unii sunt numiți existențiali, precum S. Kierkegaard, Fr. Nietzsche; iar N. Berdiaev sau L. Șestov sunt reprezentanți pentru varianta mistică. Cu destule alte nuanțări pe care nu le putem discuta aici, se remarcă diversitatea ramurilor existențialiste; cea accentuat mistică este deja problematică, iar în cultura noastră, adepții „trăiriști”, cum au mai fost numiți, nu au reușit să formuleze un existențialism românesc care să reziste¹. Această mișcare a captat atenția unora dintre intelectualii români interbelici, dar imaturitatea concepției și excesiva retorică intuiționistă, vitalistă, au dus la clasificarea ei ca „modă”, uneori ca filosofie „de

---

¹ În *Existențialismul românesc 1919-1947* (2019): Vol. I și Vol. II; Introducere de Eugen Simion, Ediție îngrijită de Marin Diaconu. Editura Fundația Națională pentru Știință și Artă. Cum tema noastră nu este existențialismul românesc, trimiterile și afirmațiile noastre în legătură cu acesta, sunt indirecte dar se bazează pe lectura celor două volume citate în această referință.

cafenea” și ca atare discreditată. Când este lipsită de rigoarea și prestigiul lui Husserl sau Heidegger, când nu este dublată de o metodă ajutătoare precum cea fenomenologică sau hermeneutică, orice altă posibilitate este exclusă. Pentru români, nucleul existențial propriu zis deschis de Kierkegaard, are un reprezentant bine cunoscut: Emil Cioran. În ce îl privește pe Fondane, considerăm că se înscrie pe o linie de continuitate a unei filosofii existențiale ce poate fi recuperată în prezent. Deși are și el o retorică derutantă, posedă o gândire pentru care merită omologat – ca să spunem așa – în filosofia și estetica românească.

Pe de altă parte, problematica pe care Fondane o pune în discuție este chiar estetica. El se raportează nu doar la tradiția gândirii despre artă (ca estetică) ci și la limbajul obișnuit al ei. De aici se poate înțelege că facem o distincție între limbajul și gândirea despre ceva. Aparent, în termeni generali, o „gândire profundă”, să zicem, corespunde unui „limbaj profund”. Aceasta însă nu este regula ci mai degrabă excepția și cazul fericit. Astfel, în cazul lui Fondane, retorica subiectivă (spuneam patetică, emotivă) distorsionează accesul la ideile sale, îndepărtează cititorii riguroși. Însă dincolo de acest accesoriu estetic al limbajului, la o cercetare atentă, efortul este răsplătit prin descoperirea unora dintre acele idei ce își pot găsi locul în teoriile actuale. Din acest punct de vedere, dat fiind că aducem în discuție nu doar teoria gândirii despre artă ci și limbajul propriu al acestei gândiri care se diferențiază de mărcile subiective, abordarea metateoretică are un argument în plus.

Fără îndoială, estetica are un corp comun cu filosofia, însă în același timp își are formulările specifice, încă insuficient configurate. O comparație ar putea fi făcută între matematică și fizică. Se știe că fizica nu este posibilă fără baza matematică și totuși nimeni nu le confundă, iar limbajul fizicii este diferențiat dincolo de folosirea unor calcule de ordin matematic. Însă limbajul specific al esteticii a rămas profund îndatorat celui filosofic. Or, ceea ce realizează Fondane până la urmă, se înscrie în linia acelor gânditori care insistă în specificarea limbajului estetic; mai exact, este vorba despre suplimentarea celui filosofic indispensabil, cu un „teritoriu” totuși ireductibil la filosofie. În plus, dată fiind orientarea existențială implicată, deja controversată în filosofie, ceea ce numim o estetică existențială este cu atât mai problematică. Dar această concluzie la care am ajuns pe urmele ultimelor consecințe ale ideilor lui Fondane, nu a putut fi evitată. Într-o singură frază acum, ea se referă la faptul că o gândire existențială, în măsura în care este delimitată, la fel ca orice orientare sau atitudine filosofică, imprimă o anumită specificare a limbajului esteticii. Modul în care se petrece aceasta la Fondane reprezintă desfășurarea tezei noastre. Designur, dat fiind că estetica existențială nu are o tradiție, nu dispunem în

acest moment de toate instrumentele obișnuite unui sistem sau metode estetice de analiză, să zicem, a operelor de artă. Dar Fondane însuși pune, în mod expres, bazele unei asemenea analize în lucrările sale, în mod concret în *Baudelaire și experiența abisului*. Credem că o cercetare atentă a acestui studiu reprezintă un punct de plecare legitim pentru o formulare ulterioară a unei posibile metode existențiale de analiză estetică. Noi nu am avut cum să oferim în lucrarea noastră și această metodă ca fiind una deja completă. Demersul de a clarifica gândirea existențială a lui Fondane despre artă drept o estetică *a sa* și în același timp o *posibilă direcție* estetică, este ceea ce ne-am asumat în acest prim moment al unei deschideri a culturii românești spre un autor aproape necunoscut. Poate că este discutabilă propunerea noastră, dar estetica, filosofia, chiar știința (cum știm) au înaintat și prin erori nu doar prin descoperiri. Ne asumăm eroarea având convingerea că ea conține și idei de folos pentru cei care se vor apropia de estetica lui Fondane.

*

Teza fundamentală pe care o propune filosoful de care ne ocupăm aici este condiția existențială a *principiului contradicției*, în sensul că el definește realitatea, indiferent cum este ea înțeleasă: obiectiv-substanțială, fenomenologic-esențială, uman-afectivă, artistică, așa cum apare material și formal în operele de artă. Problema este că la nivelul cunoașterii, din motive întemeiate, principiul *admis* este cel al *non-contradicției*. Pentru orice discurs coerent, capabil să dea seamă de un conținut în modul cel mai convingător, trebuie asumată non-contradicția. Și atunci, contradicția nu are șanse de acceptare, oricâte dovezi ar exista că ea este la fel de prezentă în existența umană precum cealaltă. Prin urmare, o persoană care se contrazice este văzută în zona patologică sau irațională; poate deveni *non grata*. În ce privește arta, fenomenul sesizat de Fondane este că, în ciuda efortului gânditorilor și artiștilor de a fi consecvenți cel puțin cu logica internă a propriilor teorii, când nu de-a dreptul cu logica strictă, mai devreme sau mai târziu, tocmai în ideile cele mai profunde și originale, discursurile lor ating contradicția. În ce privește operele de artă, ele sunt dintotdeauna expresiile clare ale contradicției chiar pe fondul armoniei și perfecțiunii formale. Nu este locul aici să demonstrăm efectiv cum se întâmplă ca o formă perfectă să se poată baza pe contradicție. În acest moment și în teza noastră, această situație este constatabilă existențial și astfel o luăm ca presupuziție axiomatică. Reținem că cele două principii coexistă. Reacția noastră la acest fenomen poate avea următoarele variante: este luat ca fiind ceva negativ, de evitat și ca atare ignorat; este privit ca „de la sine înțeles”, ca o banalitate care

nu necesită o analiză mai departe; este acceptat dar analiza se diluează sau avansează în direcția asimilării unuia dintre poliile contradicției; este acceptat dar camuflat într-o formă care evită polemicile; în fine, și aici avem opțiunea lui Fondane și a filosofilor existențiali, ca fiind „ceea ce este”: o contradicție care, luată în calcul, explică multe alte fenomene, iar cunoașterea capătă o dinamică progresivă. Aceste raporturi ale filosofilor sau artiștilor cu contradicția, sunt identificate ca atare în studiile: *Conștiința nefericită și Fals tratat de estetică* în primul rând; iar cu aplicație directă, în *Baudelaire și experiența abisului și Rimbaud golanul*. „Polemica” între cele două principii este actuală, deși e de domeniul evidenței prezența unor multiple forme ale contradicției la toate nivelurile realității. Iar pe noi, dată fiind tema lucrării, ne-a interesat arta, respectiv estetica (teoria ei) ca reflectare a contradicției realității umane.

Ajunși la un anumit punct al cercetării noastre, având la îndemână ideile de mai sus, ne-am întrebat: nu cumva limbajul propriu esteticii se suprapune cu un domeniu al filosofiei rămas încă nespecificat? Cu alte cuvinte, estetica lui Fondane, existențială fiind, nu cumva s-a configurat ca *una dintre posibilitățile firești* ale esteticii înseși? Avem însă o problematizare extrem de incomodă, atât pentru poziția lui Fondane ca estetician, cât și pentru noi (datorită propunerii unei estetici existențiale): pe de o parte, tipul de discurs estetic în discuție, deja există dintotdeauna, dar secvențial și neasumat; pe de altă parte, el nu a fost numit ca atare până acum, cel puțin din câte cunoaștem, ceea ce se rezumă la faptul că „nu există”. Această postură contradictorie a esteticii existențiale care deși se manifestă nu își are și numele recunoscut, face ca atunci când este arătată, să apară ca ceva de la sine înțeles și astfel ne semnificativ. O comparație aici ar fi cu acele specii de animale mimetice care preiau culorile și formele mediului în care trăiesc pentru a se apăra mai bine de prădători: preferă să-și facă cât mai puțin simțită prezența, pentru a supraviețui. Dar pentru aceasta nu merită mai puțin studiate de către biologi, din contră, ele exercită o fascinație pentru mecanismul imitării la aceste ființe. Cât privește estetica existențială, pentru că suntem abia la începutul cercetării ei, este greu de spus ce se va întâmpla mai departe. Noi ne-am asumat riscul de a o propune. Legitimarea gândirii existențiale pe care a inițiat-o chiar Fondane în direcția aplicării în artă, reprezintă premisa fundamentală pentru estetica ei corespunzătoare. A doua premisă este dată de modelul de aplicare pe care îl oferă tot el, cel puțin în *Baudelaire și experiența abisului*.

Trebuie să recunoaștem: complexitatea problematicii esteticii existențiale deschise de Fondane prin lucrările sale, a determinat o dificultate ridicată atât a

demersului cercetării noastre cât și a receptării optime a ei. Aceasta a fost și motivul pentru care am căutat un instrument metodologic în desfășurarea structurată a tezei noastre. L-am numit *axioma/ triada principiului*. Formularea aparține lui Aristotel: „Trăsătura comună a tuturor acestor principii este că ele constituie *primul punct de plecare, datorită căruia un lucru este, ia naștere și poate fi cunoscut.*” (*Metafizica*). Abordarea în acest fel ne-a fost sugerată totuși de nivelurile de interpretare apărute în lectura studiilor fondaniene asupra artei. Punctul de plecare în *Fals tratat de estetică* este întrebarea „de ce arta”, altfel spus „de ce există arta”. În consecință, „de ce estetică”? Ținând cont de titlu, dar și de subtitlu – *Eseu asupra crizei de realitate* - soluția lui Fondane implică punerea în discuție nu doar a *fenomenului artei* ci și a *teoriei asupra ei*, în sensul unui *discurs estetic specific*. Linia de demarcație între fenomen, teorie și discurs este greu de trasat dar le-am avut în vedere separat pe tot parcursul tezei noastre. Să specificăm: distincția aceasta explicită ne aparține, dar Fondane însuși o indică: înțelegerea fenomenului artei ca fiind legată de o *criză* de realitate, duce la un răspuns diferit la întrebarea „cum e posibilă arta”, respectiv, „cum (mai) este posibilă estetica” sau cum mai putem gândi arta în afară de modurile deja cunoscute, bunăoară critic, fenomenologic, ontologic, hermeneutic etc. Aceasta nu înseamnă că noi considerăm inutile aceste metode sau perspective de înțelegere a artei. Desigur, nu este și cazul lui Fondane, întrucât el folosește retorica radicală, persuasivă, obișnuită pentru acea parte dintre existențialiștii „vitaliști și iraționaliști”. Pentru aceste calificative au fost excluși din rândurile filosofilor riguroși, profesioniști, academici. Așadar, el se delimitează polemic față de fenomenologia husserliană sau heideggeriană, și practic, de toată tradiția estetică. Însă, spre deosebire de existențialii „de cafea” (cum îi numea Lucian Blaga²), Fondane chiar dispune de instrumentele unei „metafizici dialetheice”, în

---

² Lucian Blaga observă într-o notă în revista *Saeculum* (din martie-aprilie, 1943), fenomenul vulgarizării existențialismului devenit o „modă filosofică”. Este văzut ca „neputința creației metafizice” și sub semnul impotenței; îl numește „accidentul de a fi prefăcut în subiect de confortabile discuții în preajma unui ceainic între femei savante, sau între ratați, cu capul plutind în fumul cu înfățișare de haos originar, prin unghere de cafenele” (în *Existențialismul românesc*, vol II, p. 622). Aceste dure acuzații își au motivația lor, mai ales în mediul cultural românesc interbelic. Ele nu se potrivesc însă conținutului real al filosofiei existențiale, cu atât mai puțin gândirii fondaniene. În teza noastră chiar am găsit unele afinități între realitatea în înțeles existențial (care include și o dimensiune spirituală) și domeniul Marelui Anonim creat de Lucian Blaga. Poate că filosofia existențială nu este sistemică și nici expresia unei creații în sens blagian, dar așa cum am gândit-o în această teză, sigur permite creația pentru acei care au ca presuposiție cel puțin principiul contradicției. De altfel, Blaga îl numește în termenii lui: *paradoxie* (dogmatică).